

Охорона правопорядку

УДК 159.961-355.23

О.С. Колесніченко

Академія внутрішніх військ МВС України, Харків

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ВНУТРІШНІХ ВІЙСЬК МВС УКРАЇНИ З РІЗНИМ СТАЖЕМ СЛУЖБИ

У статті представлені наукові результати вивчення поняття «професійна деформація», розкриті наукові підходи визначення основних причин (чинників) виникнення професійної деформації. Експериментально вивчено особливості (емоційне вигорання та суїцидальний ризик) прояву професійної деформації у військовослужбовців внутрішніх військ в залежності від стажу служби.

Ключові слова: професійна деформація, службово-бойова діяльність, військовослужбовець, емоційне вигорання, суїцидальний ризик, особистість, психічний стан.

Вступ

Постановка проблеми. Формування і розвиток людини неможливі без діяльності. Саме діяльність забезпечує входження в суспільство, засвоєння і подальше відтворення його матеріальних та духовних надбань.

Ключовим напрямком розвитку людини є професійний розвиток. Визначальним його етапом є власне трудова стадія, що передбачає виконання певної діяльності як професії.

Саме на цьому етапі може виникати професійна деформація. Вона найбільш поширена серед представників людинознавчих спеціальностей. Об'єктивно найбільшою мірою зазнають деформуючого впливу військовослужбовці внутрішніх військ МВС України. Це призводить до специфічних, у цілому негативних змін, що поступово охоплюють психічні процеси, стани, риси особистості.

Поняття деформації все частіше використовується в цілому ряді галузей сучасної психології – загальній, педагогічній, віковій, соціальній, юридичній. Воно вживається при характеристиці деяких соціальних груп – осіб з девіантною поведінкою правопорушників, засуджених. Стосовно особистості, це поняття вживається у зв'язку з широким аспектом психологічних явищ та рис: рушійними силами розвитку, свідомістю, волевою активністю, діяльністю, відношенням, психічними розладами.

В екстремальній та кризовій психології професійна деформація в найширшому значенні трактується як зміна особистісних якостей людини під впливом трудової діяльності. Починатися професійна деформація може як з перетворень соціально-психологічного характеру, так і з перетворень психічних функцій.

Феномен деформація, що викликає інтерес у зв'язку з питанням виховання, забезпечення нормослухняної поведінки, ефективного виконання професій типу “людина – людина”, нажаль, ще не отримав у психології дослідження та інтерпретації, які б відповідали її науковому та прикладному значенню.

Гострота проблеми для військовослужбовців внутрішніх військ обумовлена щонайменше трьома обставинами:

– перша полягає в тому, що службово-бойова діяльність абсолютної більшості військовослужбовців здійснюється у постійній, психологічно насиченій взаємодії з об'єктами діяльності – іншими людьми.

– друга полягає в тому, що узагальнений об'єкт службово-бойової діяльності, виступаючи відносно військовослужбовця більш ніж у 50 ролях-якостях має найбільш питому вагу негативних морально-психологічних характеристик порівняно з об'єктами діяльності інших професій.

– третя полягає в тому, що в цілому ряді випадків військовослужбовці за своїми особистісними якостями, рівнем професійної підготовки, авторитетом професійної ролі суттєво не переважають і навіть поступаються конкретним громадянам – об'єктом діяльності. Таке співвідношення об'єктивно сприяє виникненню і розвитку професійної деформації.

Деформація – це процес і разом з тим результат зовнішнього, певного за характером впливу.

Відомо, що в повсякденній діяльності військовослужбовців присутні різні ситуації психічної боротьби, конфліктної взаємодії різного рівня, агресивного по своїй формі спілкування, які впливають на емоційний стан, і як наслідок, на діяльність військовослужбовців.

Небезпека професійної деформації полягає в тому, що вона проявляється не тільки в службовій поведінці, повсякденному спілкуванні з оточуючими, деформовані військовослужбовці, часто не усвідомлюючи цього, перетворюється на заручників своєї професії.

У вітчизняній науковій літературі з'явилися цілий ряд робіт, присвячених дослідженню труднощів в професійній діяльності і особово-професійному розвитку фахівця, а також питанням професійної кризи, деформації, деструкції, “емоційного вигорання”. Деформація розглядалася як “професійна деформація”, (Ю. Александров, О. Кузьмін, В. Магда, В. Мясіщев, В. Медведєв), “деформація особистості” (Є. Руденський, Д. Трунов, Ю. Шогенов), “деформація професійної діяльності” (А. Деркач, А. Марков), психосоціальна дезадаптація (А. Реан), “деструктивні зміни особистості в процесі виконання діяльності” (Е. Зеєр), “професійне вигорання” (В. Бойко, Н. Водопьянова, А. Куфлієвський).

Специфіка службово-бойової діяльності військовослужбовців внутрішніх військ містить у собі постійний підвищений чинник ризику, напружене виконання завдань в умовах недостатньої, невизначеної інформації, дефіциту часу, високої відповідальності за результати праці. Це приводить до виникнення різних професійних розладів. До найбільш поширених відносяться симптоми емоційного вигорання і ризик виникнення суїцидальної поведінки.

Тому існує актуальна необхідність детального аналізу специфіки професійної деформації військовослужбовців внутрішніх військ МВС України.

Актуальність дослідження обумовлена:

1. Складністю соціально-психологічних умов життєдіяльності та екстремальним характером службово-бойової діяльності військовослужбовців внутрішніх військ, що обумовлює високий рівень професійної деформації цієї категорії осіб.

2. Необхідністю комплексного аналізу психологічних особливостей професійної деформації військовослужбовців внутрішніх військ та динаміки цього явища в процесі службово-бойової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналізуючи науково-психологічну літературу, можна стверджувати, що [9], професійна деформація починається з негативних змін в професійній діяльності і в поведінці, тобто на соціально-психологічному рівні. Підтверджують цю гадку і інші автори, однозначно пов'язуючи обговорюване явище з негативними змінами соціально-психологічної структури особистості [12]. Наприклад, маються на увазі стереотипи поведінки [4], професійні звички, стиль спілкування [5] і навик [3], які ускладнюють успішне здійснення професійної діяльності.

На думку інших авторів, обговорюване явище викликає небажані перетворення власне психічних

характеристик індивіда [6]. Йдеться про психічні процеси, стани, властивості, якості і структуру особистості, включаючи її свідомі і підсвідомі компоненти [1]. Ці перетворення спричиняють за собою зміни в негативну сторону професійних можливостей особистості і її схильностей [2].

Отже, професійна деформація здатна охопити широку сферу психічних функцій і соціально-психологічних якостей особистості.

У науковій психологічній літературі виділяють декілька підходів щодо визначення основних причин (чинників) виникнення професійної деформації.

Прихильники першого підходу визначають головну причину виникнення професійної деформації – специфіка професійної діяльності при тривалому професійному стажі [6; 7; 9]. При цьому під специфікою професійної діяльності розуміються, переважно, негативні особливості її змісту, організації і умов, а також багаторазне повторення типових службових ситуацій.

В рамках іншого науковці стверджують, що основною причиною професійної деформації є невідповідність індивідуально-психологічних характеристик особистості рівню вимог, які пред'являє до неї професійна діяльність [3].

Трохи інакше вважають автори, що стверджують, що професійна деформація – це результат взаємного впливу службової діяльності і індивідуальних особливостей особистості [2, 12]. Серед найдієвіших службових чинників даного явища називаються організація, умови і досвід професійної діяльності [2], засвоєння професійної ролі [4], постійне виконання однотипних дій, пов'язаних із здійсненням професійних обов'язків [10]. До причин індивідуально-особистісних ці автори відносять недостатній рівень професійних здібностей і відсутність творчого моменту в діяльності, особливості протікання професійних і вікових криз [5, 8], неадекватну самооцінку, неправильне розуміння соціальної значущості своїх професійних функцій [10], неправильний зміст професійної ролі, що зрозуміло, і розбіжність між її суб'єктивним розумінням і соціальними очікуваннями оточуючих [13], негативний досвід або спотворене осмислення професійного досвіду працівником [3].

В той же час деякими з цих дослідників [2] підкреслюється роль процесу соціалізації особистості, значення соціально-психологічної атмосфери, в якій відбувається освоєння і здійснення професійної служби, як чинників, сприяючих виникненню або, навпроти, подоланню професійної деформації.

Отже, спираючись на попередні роботи в області психології, і інших наук, можна зробити висновок, що характеристики професійної деформації, пов'язані з особистісними особливостями особистості, виступають самостійним аспектом психологіч-

ного дослідження і можуть вивчатися психологічними методами і методиками.

Мета статті полягає у вивчення особливостей прояву професійної деформації у військовослужбовців в внутрішніх військах в залежності від стажу служби.

Виклад основного матеріалу

При побудові програми дослідження ми виходили з уявлень про те, що в міру зростання стажу (1-ша група – до 10 років служби у внутрішніх військах; 2-га група – більше 15 років служби у внутрішніх військах) служби у внутрішніх військах МВС України і збільшення віку військовослужбовців відбуваються зміни в різних сферах психічного життя особистості. Ми вважали, що з віком знижується адаптаційний потенціал особистості, що робить її більш чутливою стосовно впливу стресогенних факторів різної природи. Тому нами було проведено дослідження яке спрямоване на визначення адаптаційних можливостей військовослужбовців за допомогою методики «Адаптивність». Отримані результати дають змогу стверджувати, що у досліджуваних 2-ї групи, в порівнянні з досліджуваними 1-ї групи, значно знижені адаптивні можливості. Нервово-психічна стійкість військовослужбовців внутрішніх військ стаж роботи яких менше 10 років значно вище у досліджуваних 1-ї групи, що говорить про їх адекватну самооцінку й реалістичне сприйняття дійсності, на відміну від військовослужбовців другої групи.

Комунікативні здібності досліджуваних 1-ї групи значно вище, ніж показники досліджуваних 2-ї групи, що в свою чергу характеризує фахівців дру-

гої групи, як агресивних, конфліктних і т. ін.

Визначення моральної нормативності, дає змогу стверджувати, що військовослужбовці внутрішніх військ зі стажем роботи не більше 10 років у віці 30-33 років достатньо реально оцінюють свою роль у колективі, орієнтуються на дотримання загальноприйнятих, загальногрупових норм поведінки, на відміну від військовослужбовців стаж роботи яких більше 15 років у віці 40-42 років, які часто не можуть адекватно оцінити своє місце й роль у колективі, не прагнуть дотримуватися загальноприйнятих норм поведінки.

Таким чином, дослідження адаптаційних можливостей військовослужбовців внутрішніх військ різних вікових груп, які мають різний стаж служби у внутрішніх військах, показало, що в міру збільшення стажу роботи і віку відбувається помітне зниження адаптаційного потенціалу, що проявляється в різного роду порушеннях поведінки, емоційній нестійкості, порушенні взаємодії з колегами й оточуючими. Ми вважаємо, що це є одним з факторів, що сприяють розвитку професійної деформації особистості. Тобто зниження здатності до адаптації робить особистість більш уразливою до руйнівних впливів професійної діяльності і спілкування із суб'єктами професійної діяльності. Для того щоб визначити, в яких саме сферах психічного життя наслідки цих впливів проявляються в першу чергу, ми далі провели дослідження рівня емоційного вигорання (табл. 1) та суїцидального ризику (табл. 2) у військовослужбовців внутрішніх військ МВС України у виділених нами групах.

Таблиця 1

Показники вираженості симптомів синдрому емоційного вигорання у військовослужбовців внутрішніх військ ($M \pm \sigma$)

Симптоми	Досліджувані групи		t
	1-ша група	2-га група	
Напруга			
Переживання психотравмуючих обставин	10,1±3,1	14,5±4,7	2,4*
Незадоволеність собою	11,0±3,8	12,8±3,5	0,7
«Загнаність у клітку»	11,4±3,1	15,3±4,2	2,4*
Тривога і депресія	9,5±2,7	13,8±3,5	2,4*
Резистенція			
Неадекватне вибіркоче емоційне реагування	8,9±2,0	13,6±3,3	2,5*
Емоційно-етична дезорієнтація	10,5±2,8	14,3±4,1	2,4*
Розширення сфери економії емоцій	11,5±3,7	15,7±4,4	2,4*
Редукція професійних обов'язків	12,1±3,6	13,5±3,7	0,8
Виснаження			
Емоційний дефіцит	11,7±3,1	15,4±4,5	2,3*
Емоційна усунутість	10,3±2,4	13,3±3,7	1,8
Особова усунутість (деперсоналізація)	13,5±4,6	16,8±5,1	2,2*
Психосоматичні і вегетативні порушення	12,9±3,9	15,7±4,6	1,7

Примітка: $p \leq 0,05$ – *.

Таблиця 2

Показники рівня суїцидального ризику
у військовослужбовців внутрішніх військ ($M \pm \sigma$)

Субшкальні діагностичні концепти	Досліджувані групи		t
	1-ша група	2-га група	
Демонстративність	2,4±1,2	3,8±1,6	1,2
Афективність	3,2±1,7	2,7±1,5	1,3
Унікальність	4,7±1,8	3,2±1,7	1,3
Неспроможність	2,5±1,6	4,6±1,8	2,2*
Соціальний песимізм	3,3±1,4	5,2±2,2	2,1*
Зламування культурних бар'єрів	1,3±0,9	3,3±1,5	2,1*
Максималізм	3,5±1,4	4,1±1,9	0,4
Тимчасова перспектива	2,9±1,1	4,3±1,7	1,2
Антисуїцидальний фактор	5,1±1,7	4,9±2,1	0,1

Примітка: $p \leq 0,05 - *$.

У досліджуваних 2-ї групи виразність більшої кількості симптомів вище і фаза «виснаження» вже сформована, що характеризується більш-менш вираженим падінням загального енергетичного тону й ослабленням нервової системи. Отже, захист у формі «вигоряння» стає невід'ємною частиною особистості військовослужбовця на даному етапі професійного розвитку.

Дослідження суїцидального ризику зумовлене тим фактом, що у випадках, коли нормативна криза професійного становлення протікає на тлі ненормативної кризи – критичної, невротичної або життєвої, у разі збільшується ризик розвитку суїцидальної поведінки особистості (табл. 2).

Отримані результати дають змогу стверджувати, що у досліджуваних 1-ї групи найбільш вираженими показниками є: антисуїцидальний фактор (5,1 бала), унікальність (4,7 бала) і максималізм (3,5 бала). Досить високий показник антисуїцидального фактора вказує на те, що у військовослужбовців внутрішніх військ даної вікової категорії глобальний суїцидальний ризик відсутній.

Але при цьому виражені сприйняття себе, ситуації і власного життя в цілому як явища виняткового, не схожого на інші. Це тісно пов'язане з феноменом «не проникнення» для досвіду, тобто з недостатнім умінням використовувати свій і чужий життєвий досвід. Так само для них характерні: інфантильний максималізм ціннісних установок і афективна фіксація на невдачах.

У досліджуваних 2-ї групи найбільш вираженими показниками є:

- соціальний песимізм (5,2 бала),
- антисуїцидальний фактор (4,9 бала);
- неспроможність (4,6 бала).

Це вказує на наявність негативної концепції навколишнього світу, тобто сприйняття світу як ворожого, що не відповідає уявленням про нормальні або задовільні для людини відносини з оточуючими, але при цьому – на відсутність глобального суїцидального ризику, що пов'язане з почуттям відповідальності за близьких, почуттям обов'язку, а також на негативну концепцію власної особистості, уявлення про свою неспроможність, некомпетентність, непотрібність, “виключеність” зі світу.

Нами виявлено значущі розходження між показниками досліджуваних обстежуваних груп за наступними параметрами: показники шкал “неспроможність”, “соціальний песимізм” і “зламування культурних бар'єрів” значно вище у досліджуваних 2-ї групи ($p \leq 0,05$ відповідно за кожною шкалою).

Тобто можна констатувати, що у військовослужбовців внутрішніх військ у віці 40-42 років загальне сприйняття власної особистості, світу, суспільства, професійної діяльності і спілкування в цілому більш негативне, песимістичне, неадекватне, ніж у їхніх колег у віці 30-33 років. Імовірність збільшення суїцидального ризику згодом для них істотно зростає.

Висновки

Таким чином, проведене нами дослідження оцінки якості життя військовослужбовців внутрішніх військ різного віку, що перебувають на різних етапах професійного розвитку, показало, що в міру збільшення стажу роботи і віку значно погіршується суб'єктивна оцінка якості життя, що зв'язане, в першу чергу, з погіршенням фізичного й емоційно-

го стану, тобто фактично це може бути наслідком негативного впливу діяльності в особливих умовах на здоров'я людини.

Список літератури

1. Андреев Н.В. Психологическое обеспечение деятельности сотрудников ОВД в экстремальных условиях / Н. В. Андреев. – М.: Академия МВД России, 1997. – С. 21-26.
2. Асеев В.Г. Структурные характеристики мотивационной системы личности / Г.С. Асеев // Психологические проблемы социальной регуляции поведения. – М., 1976. – С. 36-38.
3. Бандурка А.М. Основы психологии управления / А.М. Бандурка, С.П. Бочарова, Е.В. Землянская. – Х.: Университет внутренних дел, 1999. – 528 с.
4. Барко В.І. Стан психологічної готовності молоді до навчання в закладах МВС / В.І. Барко, О.В. Шаповалов // Практична психологія в органах внутрішніх справ : Матеріали респуб. наук.-практ. конф. – К.: РВВ КІВС при УАВС, 1995. – С. 19-20.
5. Безносков С.П. Профессиональная деформация личности (подходы, концепции, методы) / С.П. Безносков // Автореф. дисс. ...канд. псих. наук. – СПб., 1997. – 20 с.
6. Берден О. «Драчуны» в полицейской форме: результаты исследования национального института правосудия США / О. Берден // Вопросы борьбы с преступностью за рубежом: Реферативный сборник. – ГИЦ МВД РФ, 1996. – Вып. 35. – С. 17-19.
7. Березин Ф.Б. Методика многостороннего исследования личности (структура, основы интерпретации, некоторые области применения) / Ф.Б. Березин, М.П. Мирошников, Е.Д. Соколова. – М.: Фолиум, 1994. – 231 с.
8. Большаков В.Ю. Психотренинг. Социодинамика, игры, упражнения / В.Ю. Большаков. – СПб., 1996. – 365 с.
9. Борисова Е.М. Индивидуальность и профессия / Е.М. Борисова, Г.П. Логинова. – М.: Знание, 1991. – 265 с.
10. Булденко К.А. Улучшение нравственно-психологического климата в органах милиции – важнейшее средство повышения эффективности их деятельности / К.А. Булденко, П.М. Лемешко // Проблемы совершенствования организации и деятельности советской милиции в условиях формирования правового государства: Сб. научн. трудов МВД СССР. / Под ред. А.Н. Сапогина. – Минск: Минская высш. школа, 1991. – С. 128-132.
11. Гук Н.С. Диагностика психічних станів співробітників органів виконання покарань / Н.С. Гук // Наукові розробки академії – вдосконаленню практичної діяльності та підготовки кадрів органів внутрішніх справ. – К., 1994. – С. 75-80.
12. Еникеев М.И. Юридическая психология / М.И. Еникеев. – М.: НОРМА-ИНФРА, 1999. – 517 с.
13. Зеер Э.Ф. Кризисы профессионального становления личности / Э.Ф. Зеер, Э.Э. Сыманюк // Психологический журнал. – М., 1997. – Т. 18, № 6. – С. 35-44.

Надійшла до редколегії 25.03.2014

Рецензент: д-р техн. наук, проф. І.О. Кириченко, Академія внутрішніх військ МВС України, Харків.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО ДЕФОРМАЦИИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ ВНУТРЕННИХ ВОЙСК МВД УКРАИНЫ С РАЗНЫМ СТАЖЕМ СЛУЖБЫ

А.С. Колесниченко

В статье приведены результаты изучения понятия «Профессиональная деформация», раскрыты научные подходы определения основных причин (факторов) возникновения профессиональной деформации. Экспериментально изучены особенности (эмоциональное выгорание и суицидальный риск) проявления профессиональной деформации у военнослужащих внутренних войск в зависимости от стажа службы.

Ключевые слова: профессиональная деформация, служебно-боевая деятельность, военнослужащий, эмоциональное выгорание, суицидальный риск, личность, психическое состояние.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF DISPLAY PROFESSIONALLY OF DEFORMATION OF SERVICEMEN OF INTERNAL TROOPS OF THE MIA OF UKRAINE WITH DIFFERENT EXPERIENCE OF SERVICE

A.S. Kolesnichenko

The article presents the results of a study of the concept of «Professional deformity», exposed scientific approaches of determination of principal reasons (factors) of origin of professional deformation. The features (emotional burning down and suicidal'niy risk) of display of professional deformation are experimentally studied for servicemen of internal troops depending on experience of service.

Keywords: professional deformation, combat activities, soldier, emotional burnout, suicide risk, personality, mental state.